

Begrensd beeld

Begrensd beeld

Identiteit in grensregio's omstreeks 1800

Redactie:

JOB WESTSTRATE en DICK E.H. DE BOER

Hilversum
Verloren
2021

Deze uitgave financieel mogelijk gemaakt door:
European Science Foundation (programma EUROCORECODE)
Universiteit Groningen (Faculteit der Letteren)

Afbeelding op het omslag: Jan van Call (I) (1666-1706), geaquarelleerde pentekening van de Rijn in het Gelders-Kleefse grensgebied, ca. 1700. Amsterdam, Rijksmuseum RP-T-1911-71
Op de keerzijde staat: *Een gesicht von Schinkenschanz waer men sien can de scheydinge van den Ryn ende Waal ende 't gesigt van Cleef, Emmerick ende den Elterenbergh so als het sigh vertoont op dese seyde van het huys van den Baron van Bielandt.*

ISBN 9789087049331

© 2021 Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord DICK E.H. DE BOER en JOB WESTSTRATE	7
Tussen streek en staat. Identiteit, beeldvorming en functioneren van regio's aan de rand van Gelderland DOLLY VERHOEVEN	11
'De verhooging van den luister des Vaderlands'. Gelderland in de Nederlandse historiografie rond 1800 JOB WESTSTRATE	29
Vroegmoderne kranten en regionaal besef in het noorden van de Republiek, circa 1740-1800 JOOP W. KOOPMANS	55
Gelderse en Overijsselse edelen en de Nederlandse Revolutie JOOST ROSENDAAL	77
Het Rijnland, Kleef en het vraagstuk van het Pruisisch staats- patriottisme tijdens de 'Franse tijd' BERT THISSEN	109
Rome of Berlijn? Politieke ontwikkelingen langs godsdienstige scheidslijnen in Huissen in de achttiende en vroege negentiende eeuw EMILE SMIT	163
'Gelegenheit zu einer wirklich nützlichen Wirksamkeit'. Het politieke zelfbeeld van de Noord-West-Duitse edelen omstreeks 1800 OLGA WECKENBROCK	187

Trouwen over de grens. Grensoverschrijdende huwelijksmigratie in Kleefs-Gelderse dorpen, 1770-1860 MAARTEN DUIJVENDAK en RAYMON R.J. MIDDELBOS	205
Auteursomschrijvingen	229

Voorwoord

Gewest, provincie, streek, territorium, landsheerlijkheid, regio, vorstendom, staat, natie. Het zijn allemaal namen voor de ruimtelijke eenheden waarbinnen het leven van ons en onze voorouders zich afspeelt en vorm krijgt. Zij definiëren de kaders waarbinnen collectieve identiteiten tot ontwikkeling komen en kwamen. De afgelopen jaren zijn binnen de disciplines van de historische en sociale geografie belangrijke nieuwe visies op het aard en karakter van dergelijke ruimtelijke eenheden ontwikkeld, die belangrijke impulsen hebben gegeven aan het historisch onderzoek. Binnen de historische discipline heeft lange tijd een sterke nadruk gelegen op de ontwikkeling en het belang van de natiestaat. Typerend daarvoor was de studie van de politieke wetenschapper Benedict Anderson over naties als imaginaire gemeenschappen, die decennialang toonaangevend is geweest bij het ontwikkelen van nieuwe visies.¹

Parallel aan de vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw toenemende politieke belangstelling voor regio's als de hedendaagse bouwstenen van Europa, groeide echter het besef dat meer kennis nodig was over regio's als dynamische sociale constructen. Dit vereiste inzicht in de wijze waarop regio's in een proces van voortdurende aanpassing als 'socio-spatiale' eenheden betekenis hebben gekregen dankzij de ontwikkeling van collectieve identiteiten. De Finse geograaf Anssi Paasi heeft op de ontwikkeling van de regiostudies in de sociale geografie een belangrijk stempel gedrukt.² Uit het sociaal-geografische werk is duidelijk geworden dat regio's niet moeten worden gezien als stabiele territoriale eenheden, maar als dynamische constructies, waarbij – onafhankelijk van de omvang van de regio – voortdurende processen van hechting en onthechting een belangrijke rol spelen. Deze inzichten leidden tot een toenemende behoefte aan nieuw onderzoek naar regionale geschie-

1 Benedict Andersen, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London 2006; eerste druk 1983).

2 Zie bijvoorbeeld Anssi Paasi, 'Region and place. Regional identity in question', *Progress in Human Geography*, 27 (2003), 475-485 en dez. 'The resurgence of the 'region' and 'regional identity'. Theoretical perspectives an empirical observations on regional dynamics in Europe, *Review of International Studies*, 35 (2009), 121-146

denis, zodat ook de onmisbare historische dimensie een plaats zou krijgen in de bestudering van de regionale dynamiek. Op dit punt raakten de interesses van de historische en de sociaal-geografische wetenschappen elkaar en werd het duidelijk dat regio's, als een min of meer fluide fenomeen tussen natuurlijk landschap en gepolitiseerd en geformaliseerd territorium, een nieuw benadering vereisten, waarin begrippen als identiteit, cohesie en (zelf)beeld essentieel zijn.³

Naast het feit dat regio's duidelijker op de politieke agenda kwamen te staan en talloze studies naar afzonderlijke regio's verschenen, kwamen in het eerste decennium van de een-en-twintigste eeuw collectieve initiatieven van de grond. Zo financierde de European Research Council vanaf 2005 het Network of Excellence CLIOHRES, waarbinnen een thematische lijn 'Frontiers and Identities' een reeks publicaties verzorgde.⁴ In 2008 ontwierp Dick E.H. de Boer voor de European Science Foundation een programma met het acroniem EUROCORECODE (European Comparisons in Regional Cohesion, Dynamics and Expressions). In het volgende jaar werden daarbinnen drie grote samenwerkingsprojecten toegekend. Het project CULTSYMBOLS richtte zich op heiligenverering als stimulans en expressie van lokale, regionale, nationale en universele identiteiten. UNFAMILIARITY bestudeerde het beeld van 'de ander' in de historische representatie en dagelijkse praktijk van moderne grensstreken. Het grootste project tenslotte was CURE, afkorting van Cuius Regio, dat onderzoek stimuleerde naar de cohesieve en disruptieve krachten die de hechting van personen(groepen) aan en de samenhang van regio's als historisch fenomeen bepalen. In 2020 werden als afsluiting van het programma EUROCORECODE twee bundels gepubliceerd met bijdragen uit alle drie projecten.⁵

Binnen het project Cuius Regio bestudeerden onderzoeksgroepen uit acht verschillende landen regio's van uiteenlopende omvang, samenstelling en ligging; deels doorsneden door moderne nationale grenzen, deels daarbinnen gelegen. Bijzondere aandacht ging daarbij uit naar de manier waarop de inwoners van regio's zich betrokken voelden en betrokken werden bij hun regio, en hoe zij daaraan uiting gaven. Vandaar ook de naam van het project, die, met een knipoog naar het in de Godsdienstvrede van Augsburg (1555) vastgelegde principe Cuius regio, eius religio ("wiens gebied, diens geloof"), verwijst naar de vraag over wiens regio het eigenlijk gaat. Wie zijn degenen die identiteit ontleen en geven aan een regio? Wie zijn de belanghebbenden, de 'stakeholders'?⁶ Om de uitkomsten van het onder-

3 Zie de bijdrage van Dolly Verhoeven in deze bundel.

4 Voor ons vooral interessant: Steven G. Ellis en Raingard Esser (red.), *Frontiers, Regions and Identities in Europe* (Pisa 2009) en Steven G. Ellis en Iakovos Michailidis (red.), *Regional and Transnational History in Europe: a Cliobworld Reader* (Pisa 2011).

5 Dick E.H. de Boer, Nils Holger Petersen, Bas Spierings en Martin van der Velde (red.), *The Historical Evolution of Regionalizing Identities in Europe*, Identities. An interdisciplinary Approach to the Roots of the Present, 11 (Bern etc. 2020) en Dick E.H. de Boer en Luis Adão da Fonseca (red.), *Historiography and the Shaping of Regional Identity in Europe. Regions in Clío's Looking Glass*, Early European Research 16 (Turnhout 2020).

6 Zie voor een uitwerking daarvan Kees Terlou en Job Weststrate, 'Regions as vehicles for local interest: the spatial strategies of medieval and modern urban elites in the Netherlands', *Journal of Historical Geography* 40

zoek naar de verschillende regio's zo goed mogelijk vergelijkbaar te maken, werd een gezamenlijke questionnaire van inhoudelijke kernvragen gebruikt, waaraan een periodisering was gekoppeld. Uitgangspunt van die periodisering was een indeling in 'formatieve perioden' van Europese regio's, afgebakend door zogenoemde benchmark moments, korte tijdvakken waarin alle regio's door politieke en/of sociaaleconomische crises stroomversnellingen in hun ontwikkeling doormaakten.⁷ Een van die benchmark moments was de periode van Franse Revolutie en Napoleontische oorlogen, die in heel Europa ingrijpende gevolgen had.

De hier gepresenteerde bundel is het laatste resultaat van de Nederlandse tak van het Cuius Regio-project, dat zich bezig hield met de regio die het best kan worden aangeduid als Gelre/Nederrijng gebied, een regio die op zichzelf weer deel uitmaakte van een groter Westfaals-Nedersaksisch geheel. In de late Middeleeuwen was dit gebied sociaaleconomisch en dynastiek sterk met elkaar verbonden geweest, maar in de grote politiek-staatkundige ontwikkelingen in de daaropvolgende eeuwen, sloegen de deelgebieden in de Gelders-Nederrijnse regio verschillende richtingen in. In deze bundel is een aantal studies bijeengebracht die aspecten behandelen van de manier waarop inwoners van het Nederlands-Duitse grensgebied, en enkele andere regio's die op afstand van de centra van de politiek-staatkundige macht (Den Haag en Berlijn) lagen, in de periode van 1750-1825 omgingen met de relatie tussen hun regionale identiteit versus hun staatkundige identiteit. Hiermee wordt het Nederlandse deelproject van Cuius Regio afgesloten.

Dick E.H. de Boer en Job Weststrate
Maart 2021

(2013), 24-35.

⁷ De questionnaire met toelichting is als methodologische bijlage opgenomen in De Boer e.a. (red.), *Historical Evolution* (zie noot 5) 339-348.

Tussen streek en staat

Identiteit, beeldvorming en functioneren van regio's aan de rand van Gelderland

Dolly Verhoeven

Inleiding: op zoek naar de identiteit van de regio

Ze lijken zo onschuldig, de bruin-witte toeristische welkomstborden voorzien van een idyllisch plaatje en de naam van de stad of regio. Toch zorgden precies dat soort borden in het najaar van 2015 voor nogal wat commotie in de Liemers. Op diverse plaatsen in de regio waren aan het eind van de zomer borden geplaatst met op de voorgrond stroken akkerland en een boerderij, op de achtergrond een kerkje en een kasteeltoren, en daaronder de tekst 'Achterhoek'. De borden waren een initiatief van de Stichting Achterhoek Toerisme die zo de regio een duidelijker toeristisch profiel wilde geven. Ze wekten echter het ongenoegen van een aantal inwoners van de Liemers, die zich helemaal niet als Achterhoekers beschouwden. Onder aanvoering van de Liemerse zanger Joop Boxstart begonnen zij een succesvol media-offensief. Er vielen termen als 'annexatie' en 'respectloos'. Een aantal borden werd afgeplakt met de sticker 'Liemers geannexeerd gebied'. Op internet discussieerden voor- en tegenstanders over het verschil tussen de Liemerse en de Achterhoekse identiteit en over de precieze grenslijn tussen beide regio's. Onder druk van de publieke opinie besloot de Stichting Achterhoek Toerisme uiteindelijk een deel van de welkomstborden weer weg te halen.¹

De felheid van de reacties in de Liemers laat zien dat ondanks twee eeuwen nationale staatsvorming en ruim een halve eeuw Europese integratie 'de regio' nog steeds een belangrijke rol speelt in het identiteitsbesef van mensen. Misschien is 'opnieuw' wel een betere term dan 'nog steeds', want de belangstelling voor regionale identiteit lijkt de afgelopen decennia eerder toe dan af te nemen. Dat geldt niet alleen voor inwoners en bestuurders van regio's, maar ook voor de wetenschap.

1 Voor berichtgeving over deze kwestie zie: www.stemvanmontferland.nl/achterhoek-annexeert-deel-liemers-met-plaatsing-toeristische-borden/; www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/montferland/achterhoek-borden-in-de-liemers-zijn-doorn-in-het-oog-1.5260880; www.omroepgelderland.nl/nieuws/2102505/Ludieke-actie-tegen-Achterhoek-borden-in-de-Liemers-Hier-is-niet-goed-over-nagedacht en www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/montferland/fout-bord-achterhoek-t%C3%B3ch-weg-uit-de-liemers-1.5502005 [bezocht 1-8-2016].

Afb. 1 De Liemerse actievoerder Joop Boxstart beplakt in 2015 Achterhoekse welkomstborden met een alternatieve tekst (foto Bart Harmsen).

In deze bundel draait het om identiteit, regio's en grenzen, en om de relaties tussen die drie fenomenen. Het voorbeeld van de Liemers laat zien dat dit geen van allen eenvoudig te duiden verschijnselen zijn. Want wat is precies de Liemers en waar liggen de grenzen van deze regio? Globaal gaat het om het gebied dat ingesloten wordt door de Rijn, de Nederrijn, de IJssel, de Oude IJssel en de Duitse grens. Op oude staatkundige grenzen kunnen de Liemers zich niet beroepen, want de regio is in het verleden nooit een politieke eenheid geweest en de precieze afgrenzing met de Achterhoek levert altijd stof voor discussie op. Beschikt de Liemers dan wel over een eigen identiteit en, zo ja, waar bestaat die uit? Het Liemers Museum in Zevenaar beantwoordt die vraag door te wijzen op de impact van de rivieren op het leven in de streek, op historische fenomenen zoals de gedeelde geschiedenis met Kleef en Pruisen en op culturele verschijnselen zoals het grote aantal katholieken, het actieve verenigingsleven en het regionale dialect. Dat zijn echter kenmerken die elk voor zich niet uitsluitend voor deze regio gelden. Toch bleek anno 2015 voor ten minste een deel van de inwoners wel degelijk zoiets te bestaan als een Liemerse identiteit, die in hun ogen verschilde van een Achterhoekse identiteit. Juist de ontkenning van die eigen streekidentiteit door 'de Achterhoekers' was een prikkel om het Liemerse gevoel extra fel te doen oplaaien.

Identiteit als constructie

Het huidige debat over collectieve identiteit, de identiteit van groepen mensen, wordt op verschillende manieren en op verschillende niveaus gevoerd.² In het dagelijks spraakgebruik en in het publieke debat wordt collectieve identiteit vaak opgevat als een verzameling feitelijk bestaande eigenschappen, die het wezen of de kern vormen van een gemeenschap. In deze *essentialistische* opvatting gaat het er vooral om vast te stellen wát de identiteit van een geografische, culturele of religieuze groep precies is en waarin hij verschilt van de identiteit van andere groepen. In de wetenschappelijke literatuur over collectieve identiteit is eerder sprake van een *constructivistische* opvatting waarbij identiteit wordt gezien als een sociale constructie, als een verzameling eigenschappen en gedragingen waarmee groepen mensen zichzelf karakteriseren en een beeld van zichzelf creëren. Bij de vorming van zo'n zelfbeeld speelt het bestaan van een 'ander' een belangrijke rol, omdat in contrast met de 'ander' scherper duidelijk wordt welke karaktertrekken en groepskenmerken men *niet* aan de eigen groep toedicht. Tegelijkertijd kan de blik van de 'ander' ook invloed hebben op hoe mensen naar hun eigen groep kijken, hetzij doordat zij het beeld van de 'ander' overnemen, hetzij doordat zij er zich er tegen verzetten. Omdat in de constructivistische opvatting uitgegaan wordt van een actief proces waarin mensen zich – al dan niet bewust – bepaalde groepskenmerken toe-eigenen, wordt in plaats van de term identiteit vaak de actievere term identificatie gebruikt.³

De historicus Willem Frijhoff besprak begin jaren negentig in een veelgeciteerd artikel de relatie tussen enerzijds identiteit als 'meer of minder autonome werkelijkheid' en anderzijds identiteitsbesef als 'waargenomen beeld' van die identiteit. Hij wees daarbij op drie basisoperaties die beide verschijnselen verbinden. Allereerst de verbeelding van eigenschappen en kenmerken van een groep, vervolgens de benoeming van die kenmerken in een vertoog over de groepsidentiteit, en tot slot de herkenning van dat vertoog als een betekenisvolle karakterisering van de groep. Wie vat wil krijgen op de constructie van identiteit zou daarom, volgens Frijhoff, de wisselwerking tussen verbeelding, vertoog en herkenning moeten onderzoeken. Tegelijkertijd pleitte hij ervoor voor identiteit niet uitsluitend vanuit het perspectief van beeldvorming te beschouwen. Vanuit de groep zelf gaat het bij identiteit immers om als reëel ervaren groepskenmerken die leiden tot regels voor rolvulling en uitsluiting en die aanzetten tot concreet handelen. Juist de relatie

² C.J.M. Simon, *Ruimte voor identiteit: de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland* (Groningen 2005), 19-21. Zie ook Ad Knotter, 'Limburg bestaat niet. Paradoxen van een sterke identiteit', *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2008), 354-367.

³ Pauline Meurs, *Identificatie met Nederland. Rapporten aan de regering* (Amsterdam 2007). Zie ook Gerard Rooijackers, 'De ideologie van het heem', in: Carlo van der Borgt en Amanda Hermans, *Constructie van het eigene: culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996), 5-27.

tussen perceptie en beeldvorming aan de ene kant en daarop gebaseerd maatschappelijk handelen aan de andere kant kan volgens Frijhoff helpen om vat te krijgen op identiteit. Daarbij waarschuwt hij tegen te snelle constructie van een eenheidsbeeld, aangezien elke samenleving gevormd wordt uit verschillende en wisselende groepen, die elk hun eigen belangen en hun eigen zelfbeelden hebben.⁴

Historisch onderzoek naar collectieve identiteit richtte zich aanvankelijk vooral op het nationale niveau, met thema's als natievorming, nationalisme en nationale identiteit. Een belangrijke impuls daarvoor kwam van drie invloedrijke publicaties die begin jaren tachtig elk op hun eigen manier de relatie tussen natie en nationale identiteit aan de orde stelden. Ernest Gellner beschreef in zijn *Nations and Nationalism* de opkomst van het nationalisme als een onvermijdelijk gevolg van het ontstaan van moderne industriële samenlevingen; Benedict Anderson wees in *Imagined Communities* op het gegeven dat mensen zich kunnen beschouwen als deel van een gemeenschap – een 'natie' – zonder alle leden van die gemeenschap persoonlijk te kennen; Eric Hobsbawm en Terence Ranger ten slotte, lieten in *The Invention of Tradition* zien dat veelvuldig een beroep wordt gedaan op een gemeenschappelijk verleden om die gezamenlijke identiteit te legitimeren.⁵ Vanaf de jaren negentig bleef de relatie tussen de vorming van een nationale staat en het ontstaan van nationaal identiteitsbesef hoog op de historische agenda staan. Daarbij lag een sterk accent op het einde van het *Ancien Régime* en het begin van de moderne tijd, een periode van crisis en verandering waarin de behoefte aan identiteitsconstructie groot was.⁶ Nadat de kaart van Europa opnieuw getekend was, trachtten nieuw gevormde natiestaten met gebruikmaking van verhalen, beelden en symbolen een nieuwe nationale eenheid te creëren.⁷ Recent wijzen steeds meer onderzoekers erop dat de vorming van op territoria gebaseerde regionale en nationale identiteiten ook plaatsvond in de vroegmoderne tijd of in de middeleeuwen, en dat de negentiende-eeuwse natievorming voortbouwde op bestaande beelden en sentimenten, die deels een nieuwe invulling kregen.⁸

4 Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *BMGN – Low Countries Historical Review* 107 (1992), 614-634.

5 Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Ithaca, N.Y. 2008); Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (London 1983); Eric Hobsbawm & Terrence Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge 1983).

6 Rob van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999); Niek van Sas, *Waar de blanke top der duimen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam 2005); Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen, 2^e dr. 2011).

7 Over de betekenis van nationale eenwording voor identiteitsvorming zie Niek van Sas, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004); Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1990). Lotte Jensen en medeauteurs betogen overigens in *The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600-1815*, (Amsterdam 2016) dat de vorming van nationale identiteiten veel verder teruggaat dan de periode rond 1800.

8 Aart Noordzij, *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum 2009); Robert Stein